

DEBORAH FELDMAN

CĂLĂTORIA MEA NEORTODOXĂ SPRE BERLIN

**EXODUL,
REVĂZUT**

Traducere din limba engleză și note de Smaranda Nistor

Nota autoarei

Nimeni nu se aștepta ca povestea plecării dintr-o enclavă hasidică să-și găsească mulți cititori, iar eu mă așteptam cel mai puțin. Multele refuzuri politicoase pe care le-am primit la propunerea mea de a scrie o carte pe tema asta în 2009 susțineau că este o poveste prea locală, prea „de nișă”, în cel mai bun caz potrivită pentru un articol tematic dintr-un ziar regional sau dintr-o revistă. Ulterior, când o editură și-a încercat totuși norocul cu mine, am fost prevenită cu blândețe să nu-mi fac prea mari speranțe. Așa că succesul înregistrat peste noapte de *Neortodox*¹, cu subtitlul *Scandalul pe care l-am provocat renunțând la rădăcinile mele hasidice* (adăugat de un departament de marketing abil, ca să crească șansele cărții), ne-a luat complet prin surprindere pe toți. Brusc, oamenii din jurul meu se gândeau că poate povestea mea chiar era una americană, la urma urmei, la fel ca istoriile despre fugarii mormoni și menoniti care populau cărțile de memorii ale epocii și cele despre adolescenții Amish rebeli din emisiunile TV de realitate filmată. Editori, agenți de presă și agenți literari au stat să cugete dacă, până la urmă, nu este vreo idee esențialmente americană

1 În original, *Unorthodox: The Scandalous Rejection of My Hasidic Roots*. În românește, cartea a apărut în 2021 la Editura Trei, București, în traducerea lui Vali Florescu. Trebuie reținut că termenul „ortodox”, în contextul de față, este folosit cu sensul al doilea din dicționar, acela de „dreptcredincios”, respectiv „conform cu o concepție, cu o doctrină, cu dogma unei religii; (despre oameni) care urmează cu fermitate (sau dogmatic) o asemenea doctrină”, și nu cu primul sens, acela de „creștin de religie răsăriteană”. (N.t.)

în gestul de a fugi dintr-o sectă religioasă în căutarea libertății și a fericirii.

Editorul meu a dorit, firește, să încercăm o continuare la *Neortodox*, care se termina cu suspansul plecării mele, dar nu pentru că aș fi vrut să-mi privez auditoriul de satisfacția de a ști ce se întâmplă mai departe, ci pentru că am scris cartea prea repede după ce îmi părăsisem comunitatea ca să știu care va fi etapa următoare. Editorul mi-a propus să scriu încă un volum de memorii și m-a sfătuit cu entuziasm să călătoresc prin toată țara și să povestesc despre cum am devenit, în sfârșit, americană. „Sex, droguri și rock'n'roll“ a fost expresia folosită, ca și cum nu puteam deveni americană decât adoptând hedonismul pe care familia și comunitatea mea le socotiseră un păcat de moarte. Îmi doream mai mult decât orice să mi se îngăduie să scriu în continuare, să-mi fac o carieră ca scriitoare, așa că, deși mă bântuia anxietatea, eram hotărâtă să mă străduiesc din toate puterile ca să duc până la capăt noua însărcinare.

Curând însă mi-am dat seama că mi-era imposibil să devin americană. Fusesem crescută într-o lume care semăna cu un *shtetl*² european de secol XVIII, unde vorbeam altă limbă, consumam altă cultură și eram supusă legilor religioase, nu celor civile. Se prea poate să fie o tradiție americană să fugi de acasă, dar dacă da,

2 „Târg, orașel de provincie“, în limba idiș, în original. Ștetlurile erau comunități preponderent sau chiar exclusiv evreiești, stabile social, urmând preceptele iudaismului tradițional. Se estimează că trei sferturi dintre locuitorii evrei ai Europei de Est locuiau în ștetluri, până la eradicarea lor de către nașiști. Cuvântul în idiș vine de la *shtot*, oraș, la origine un cuvânt german (Stadt). Ideea de ștetl implică un tip de mentalitate, de viață religioasă, socială și culturală a evreilor din Centrul și Estul Europei. (N.t.)

asta este numai din cauză că ține de spiritul american să ocrotească și să apere lumi din care simți nevoia să fugi. Pentru mine, Statele Unite categoric nu puteau fi nicio dată țara pe care o cunoșteam și în care aveam încredere; ca urmare, nu putea fi niciodată „acasă“.

I-am predat editorului meu un manuscris care era, în parte, explorarea unui teritoriu deloc primitiv, iar în parte, mult-așteptata descoperire a propriilor mele rădăcini din străinătate. Mă simțeam sfâșiată între două euri: cel la care se aștepta toată lumea și cel spre care mă simțeam atrasă magnetic. Tânjeam să scriu despre acesta din urmă, dar mi s-a spus că povestea era prea eurocentrică. Americanii vor să citească despre ei înșiși, a insistat editorul meu, tu ești visul american, scrie despre asta! Până la urmă, am devenit o europeană, în ciuda tuturor descurajărilor, și m-am mutat pe un continent cu o bogată moștenire narativă. Am simțit că, din moment ce nu aveam povestea „potrivită“ sau acel eu „american“, nu mai eram îndreptățită să scriu despre călătoria mea în America. Am trecut la o nouă limbă, mult mai apropiată de limba mea maternă, și m-am cuplat la o cultură nouă, care era în același timp și veche, cu mult mai mare ușurință decât mi-aș fi putut închipui vreodată. Am început să scriu pentru europeni despre experiența mea europeană.

Acum, după atâția ani, succesul avut peste tot în lume de miniseria *Neortodox* de pe Netflix, care a inspirat traducerea cărții mele în nenumărate limbi străine, dovedește universalitatea traseului pe care l-am parcurs. Indiferent de detaliile geografice ale exodului meu post-religios, publicul nu mai este nici local, nici regional,

cum se temeau mulți odată. Din ce în ce mai mult, tezaurul nostru de povești devine o resursă comună, depășind toate barierele culturii, identității și limbii. Faptul că vă pot oferi acum povestea dusă până la capăt și revăzută dintr-un punct de vedere ulterior este un rezultat al acestei transformări. Deși traiectoria vieții mele a cunoscut unele întorsături surprinzătoare de la plecarea mea din comunitatea hasidică, am cumva sentimentul că își va dovedi și ea caracterul universal.

Prefață

În Williamsburgul urban, între zidurile comunității hasidice Satmar¹ unde am crescut, copiilor li se predau legile biblice străvechi din epoca Templului, o perioadă de dinaintea diasporei, când poporul evreu avea sentimentul apartenenței la un loc pe care să-l numească „acasă“, precum și demnitatea care rezultă de aici. Aceste legi deveniseră în cea mai mare parte abstracte din cauza schimbărilor produse în situația noastră, dar, cu toate că aveam rareori ocazia să le aplicăm, făceau parte din marea moștenire care avea să ne fie mângâiere în ceea ce se considera a fi o perioadă temporară de exil.

O excepție de la acele legi a fost pronunțată pentru grădina bunicii mele, probabil una dintre ultimele parcele de teren din Williamsburg care nu fusese sufocată cu beton și pe care bunicul o trata de parcă ar fi fost bucătăria noastră personală de pământ sfânt, aplicând legile complexe ale agriculturii pe acea insuliță de verdeață ca și cum ar fi fost o inițiativă agrară, nu doar un sanctuar personal al bunicii mele — o rară oază de frumusețe unde evada când avea nevoie de liniște. Bunicul meu insistă să impună o ordine religioasă tuturor lucrurilor din

1 Denumirea în idiș a localității Satu Mare din nordul Transilvaniei. O ramură a iudaismului ultrareligios (hasidismul) a fost fondată de rabinul Moshe Teitelbaum (1759–1841) în localitatea Sátorajaujhely din Ungaria, iar urmașii rabinului Teitelbaum au devenit conducătorii comunităților evreiești din Sighetu Marmației (Siget în idiș) și Satu Mare (Satmar). În 1944, rabinul Yoel (Joel) Teitelbaum a emigrat în Statele Unite, unde a fondat, pe aceleași principii hasidice, comunitatea care a primit denumirea de Satmar, în amintirea locului său de origine. (N.t.)

viața noastră și nu doar în privința aspectelor socotite necesare, iar grădina cu siguranță nu trebuia pierdută din vedere. Poate că disciplina aceasta îndârjită îi dădea un sentiment de confort după haosul de care avusese parte în timpul războiului. Dar ordinea naturii era cea careia îi rămânea în cea mai mare măsură credincioasă bunica mea, și ea o supraviețuitoare a Holocaustului. Originea conflictului, care a mocnit între ei pe toată durata căsniciei lor și probabil a conflictului care a început să fiarbă la foc mic și în sufletul meu încă din copilărie, poate fi găsită cel mai probabil undeva în aceste fidelități concurente. Totuși, în cazul lor, bunicul a fost cel care a avut câștig de cauză până la urmă, și legea biblică a fost aplicată asupra grădinii pe care bunica o îngrijise cu atâta dragoste de-a lungul anilor. Impunerea rigidă a străvechilor edicte s-a dovedit a fi moartea aceluia paradis miniatural și, într-un fel, pierderea bunicii pe care o știam și o iubeam — lucru de care n-aveam să-mi dau seama decât mulți ani mai târziu, când mă luptam cu subita ei absență fizică. Avusesem deja experiența pierderii ei emoționale și spirituale, căci vârsta înaintată părea s-o fărâmițeze și s-o împrăști, s-o ducă din ce în ce mai departe de mine, în lumea unde sălășluise dintotdeauna când n-o vedea nimeni.

* * *

În lumea în care am crescut nu exista clipă de răgaz sau de adăpostire din fața intruziunii omniprezente a dogmelor religioase. Încă de atunci, îmi închipuiam că îl cunosc pe Dumnezeu mai bine decât oricare dintre

oamenii bătrâni și înțelepți din jurul meu; îi bănuiam că l-au înțeles îngrozitor de greșit. Sfântă aroganță a copilăriei care n-a cunoscut degradarea sau suferința abjectă! Oamenii aceștia supraviețuiseră apocalipsei, după care invocaseră un nou Dumnezeu postapocaliptic, un paroxism de furie necontrolată și, ca urmare, comunitatea mea nu mai profita de multele îngăduințe și permisiuni ce-și pusese altădată amprenta pe religia noastră aidoma unei broderii complicate pe o bucată de țesătură simplă. Dimpotrivă, căuta să se înfășoare încă și mai strâns într-o pânză imaculată, în speranța că îngustimea structurii și a credinței va readuce sentimentul de siguranță care îi fusese smuls definitiv. Cu cât lumea din jurul ei se deschidea, cu atât se retrăgea ea.

Și eu aș fi fost subsumată regulilor — odată devenită majoră în micul nostru *shtetl* —, dar forțele din interiorul meu au reușit cumva să conspire ca să sape suficient spațiu mental pentru a lăsa gândirea independentă să înflorească. Mai târziu, dorindu-mi cu disperare un spațiu fizic în care să-mi pun în aplicare propriile idei, am plecat în lumea de afară, ca să nu mă mai întorc niciodată. Făcând acest lucru, am încercat fără întârziere să-mi lepăd personalitatea obligatorie pe care o purtasem ca pe o armură în toți acei ani, nădăjduind să văd cum își face apariția de dedesubt sinele meu adevărat, ca un răsad ce țâșnește din pământul proaspăt săpat.

Am descoperit curând că amândouă personalitățile mele — cea pe care o consideram autentică și cea pe care o consideram artificială — aveau rădăcini împletite inseparabil, care fuseseră în întregime smulse din pământ odată cu fuga mea de acasă. A durat ceva până

să-mi dau seama că fac mai mult rău decât bine făcând încâlceala aceea de rădăcini în încercarea de a mă separa de părțile identității mele de care mă voiam eliberată. Trezindu-mă de cealaltă parte a barierelor invizibile care mă împresuraseră dintotdeauna, eram sigură că viitorul meu se află undeva, nu știu unde, așteptându-mă, dar n-aveam nici cea mai vagă idee în ce direcție ar trebui s-o iau ca să străbat golul dintre acele două puncte — ce fusese până atunci și ce urma să vină —, cu excepția busolei morale primite de la bunica mea, al cărei spirit părea să prindă viață în mine acum, ca un ac magnetic tremurător care se străduia să arate nordul real. Forța aceea a fost cea care m-a ajutat să înțeleg că nu voi putea ajunge la malul tainic, învăluit în ceață, dacă îmi abandonez trecutul, ci, mai degrabă, dacă revin la acest țărâm și găsesc legăturile dintre el și trecut. Pentru asta, m-am întors de-a lungul pânzei timpului, dibuind cu mâinile după un loc unde urzeala să fie încă tare și să poată rezista legăturii. Voiam să închid golul despărțitor așa cum coși o rană; să împac forțele care păruseră dintotdeauna contradictorii, dar care, de fapt, fuseseră tot timpul părți complementare ale unui singur întreg.

* * *

Acum, după mai mult de zece ani de la plecarea mea din comunitatea hasidică, cele două personalități care se dezvoltaseră umăr la umăr, dar fiecare separat de cealaltă, au primit în sfârșit permisiunea să se contopească, iar odată cu această integrare am avut și primul sentiment

real al unui sine întreg, aici, în această lume veche și totuși atât de nouă. În conștiința mea am încă amintirea trecutului; nu doar a celui recent, ci și a trecutului mai profund și îndepărtat, care e mult înaintea celui recent, și din acest motiv am dobândit capacitatea de a-mi închipui viitorul ca pe ceva infinit și inclasabil, ceva aflat în mâinile noastre colective, și nu în mâinile unui Dumnezeu capricios și individual.

În perioada pe care o consemnează această carte, am fost un fel de refugiată. Trist este că mulți oameni pe care i-am cunoscut la un moment dat și care au urmat aceeași cale ca mine și-au luat singuri viața în anii dinainte. La urma urmei, ce se întâmplă când deschizi o ușă, dar tot ce găsești dincolo de ea este un loc pustiu? Și nu mă refer doar la ce ni se întâmplă nouă, ci la ce se întâmplă cu orice om care pornește într-o călătorie fără bilet de întoarcere. Mi-am pus constant întrebarea în ultimul deceniu: e posibil măcar să sosești vreodată undeva? Când ajungea la mine vestea fiecărei sinucideri în parte, o resimțeam ca pe o lovitură în rezervele proprii de speranță. Fiecare dintre ei își răspunsese singur la întrebare făcând un salt hotărât în gol. Mă întrebam cum de n-am făcut încă la fel. Abia mai târziu mi-am dat seama că, în tot acest timp, tălpile mele pășeau deja pe un teren solid. Părăsindu-mi comunitatea, credeam că pierdusem și singura sursă de dragoste și frumusețe din viața mea: pe bunica. Dar călătoria ei personală prin viață deștelenise calea pe care eu am parcurs-o în sens invers, iar dragostea ei pentru armonie mă învățase cum să pun laolaltă bucățile disparate din mine însămi. Am simțit atracția magnetică a continentului european,

Deborah Feldman

locul pe care comunitatea mea îl declarase pământ pârjolit, iar acum, contrar tuturor așteptărilor, nu mai sunt cea care fuge sau cea care a fugit — sunt cea care s-a întors.

Berlin, 2020

1

FRAGEN

פראגן

Întrebări

Babi, eu sunt sută la sută evreică?

Am 8 ani când îndrăznesc prima oară să formulez întrebarea pe care am tot sucit-o și răsucit-o în minte foarte multă vreme. Mă temeam că s-ar putea să existe vreun motiv sinistru pentru felul în care se duc gândurile mele spre îndoială în loc de credință. Modul ăsta al nostru de trai eu nu-l simt ca pe ceva firesc, deși știu că așa ar trebui. Pentru că nimeni nu mai suferă de beteșugul ăsta, mă întreb dacă anomalia nu s-ar putea explica prin contaminare genealogică. Am bănuiala că sunt privită ca fiind mânjită de faptele mamei mele, deci rezultă logic că și ea s-ar putea să fi fost mânjită de altcineva, de cine știe ce străbun misterios și uitat din trecutul ei. Ceea ce ar explica de ce sunt așa cum sunt și nu la fel ca toți ceilalți.

Babi, eu sunt sută la sută evreică? întreb. Deoarece eu cred că dacă sunt sau nu sunt evreică este ceva care îmi definește destinul. Deoarece am nevoie să știu dacă există vreo speranță să fiu în rând cu ceilalți.

Ce întrebare prostească! exclamă ea drept răspuns. *Bineînțeles că ești evreică, mă asigură. Toți cei din comunitatea*

noastră sunt evrei. Îmi respinge frica sinceră cu un hohot de râs. Dar cum poate fi atât de sigură?

Uită-te la lumea noastră, spune ea. Uită-te cât de separați trăim. Cum am trăit întotdeauna. Evreii nu se amestecă cu alții și alții nu se amestecă cu noi, deci cum crezi că ai putea să fii mai puțin decât sută la sută evreică?

Nu m-am gândit atunci să mă interesez de ce atât de mulți oameni din comunitatea noastră au ochii albaștri, pielea albă și părul deschis la culoare. Însăși bunica vorbise întotdeauna cu mândrie despre copiii ei blonzi. Trăsăturile spălăcite și departe de stereotipul evreiesc erau o marfă la mare preț printre noi. Însemnau că vei putea să fii admis. Era darul deghizării, dat de Dumnezeu aparent la întâmplare, deși eram făcuți să credem că Dumnezeu avea un sistem precis în materie de acordare a privilegiilor, deci probabil că lipsa trăsăturilor blonde denota o inferioritate spirituală ori poate că era, de fapt, invers, în funcție de cum priveai lucrurile. Când l-am întâlnit prima oară pe soțul meu, la vârsta de 17 ani, mi-am concentrat atenția aproape numai pe părul lui auriu și pe gândul la ce va însemna asta pentru moștenirea mea genetică. Mă întrebam dacă genele lui vor fi destul de puternice încât să-mi garanteze copii cu părul auriu, copii care să fie în siguranță atunci când lumea, prizonieră în tiparul ei orbital invariabil, avea să se întoarcă împotriva lor.

Acum înțeleg că acele trăsături est-europene și tenul deschis la culoare corespund perfect cu studiile genetice care au confirmat, cu multă vreme în urmă, că niciunul dintre noi nu este sută la sută ceva. Dar descoperirile acestea nu și-au făcut niciodată drum printre noi și, chiar

dacă ar fi ajuns, probabil că n-ar fi contat. În comunitatea noastră se credea că, atât timp cât rămânem separați de alții, suntem puri de la sine.

Cuvântul acesta, „pur“, nu vine din limba noastră, din vocabularul nostru. Cuvântul nostru pentru „pur“ este *tuhor*, iar sensul lui inițial se aplică doar în cazul purității spirituale. Înseamnă să ai intenții curate, să fii nepătat de vreun păcat. În tradiția hasidică, genul acesta de puritate depășește vădit importanța unei genealogii solide. Obsesia descendenței pure avea să vină mai târziu, probabil ca produs secundar al ideologiei și legilor care ne defineau prin excludere. O picătură de sânge evreiesc era tot ce trebuia, nu pentru prima oară în Germania lui Hitler, deci cei care puteau se căzneau să ascundă picătura aceea și să-i nege existența, dar, dintr-un spirit de protecție instinctiv, cei care nu puteau se retrăgeau într-o mândrie perversă. Inventau un soi de puritate pentru ei înșiși. Își creau arbori genealogici care ajungeau cu o mie de ani în urmă, ca să-și demonstreze tulpinile intacte. Îi discriminau pe evreii care nu-și puteau dovedi statutul lipsit de orice diluare. Exact la fel ca naziștii, și ei se retrăgeau în coconul fals și înșelător al identității consangvine. Cum nu puteau fi parte din acea altă lume, cel mai bun lucru, în lipsa celui dorit, era să-și creeze un club aparte în care să fie membri. Noi suntem *tuhor*, spuneau ei și se refereau la sufletele noastre, bineînțeles, dar de data asta era vorba și despre sângele nostru.

Dacă sângele meu este evreiesc, atunci și sufletul meu este la fel. Tocmai din cauza asta vreau să știu, vreau să înțeleg exact cum anume este întipărită evreitatea în mine. Ce anume, exact, am moștenit? Cum pot forța

acest concept să devină ceva inteligibil? Dar, de fapt, întrebarea care se ascunde sub toate celelalte întrebări este asta: Cum pot să-mi fac suportabilă propria evreitate?

Babi îmi spune — complet cu gândul în altă parte, în timp ce stă la masă și trece pe rând foile de varză pe sub un bec fluorescent ca să vadă dacă n-au viermi, din cauza cărora n-ar mai fi cușer — că Dumnezeu a lăsat celelalte nații pe pământ cu unicul scop de a-i urî și persecuta pe evrei. Forța aceasta contrară, până la urmă, este cea care ne definește, așa cum a creat Dumnezeu noaptea și ziua, întunericul și lumina. Avem nevoie de una ca s-o definim pe cealaltă. Evreitatea noastră există tocmai în contextul încercărilor de a o eradica.

Afirmația aceasta din partea ei — care se presupune că ar explica lumea pentru mine, spunând că tot ce este afară, în lume, este și va fi întotdeauna înspăimântător, pentru că așa trebuie să fie lucrurile ca să ne justificăm existența — mi se pare atât de extremă, încât simt în acel moment că nu se poate să vorbească serios; nu face altceva decât să repete ca un papagal ce spune rabi, ce repetă întruna toți cei din comunitate. Fiindcă n-ar însemna să ne supraestimăm grav închipuindu-ne că tot răul din lume a fost creat pentru suferința noastră? Genul acesta de aroganță nu cumva e un păcat în sine, să-ți privești suferința ca pe Sfânta Sfințelor, supunându-te ei ca o orchestră în fața dirijorului, sacrificând voința personală de dragul nu știu cărei viziuni regizorale supreme?

Cu toate că, în comunitatea noastră, nu interacționăm cu neevreii decât în situații excepționale, în care contactul este strict reglementat, știu că Babi a avut relații de-adevăratelea cu neevrei, înainte să se alătore

sectei Satmar. A pomenit despre vecinii din sătucul unde aveau o prăvălie părinții ei, cum veneau să-și facă sifon la pompa instalată în curtea din față și cum le aduceau mici daruri în schimb; cum cumpărau de la părinții lui Babi mărfurile pe care le vindeau aceștia, dar nu cu bani, ci cu ouă, lapte și carne. Își amintea că a fost trimisă să stea la oraș cu bunica ei bogată, când crescuse prea mare ca să mai rămână în dormitorul comun cu cei zece frați ai ei, și își amintea de femeile elegante, cu pălării franțuzești extravagante și etole de blană, pe care bunica ei le invita la un ceai cu o felie de tort și la o partidă de cărți. Babi călătorea cu bunica ei în stațiuni climaterice din Europa, unde stăteau la hoteluri de lux și socializau cu oameni veniți de pe tot continentul. Dar toate acestea au fost înainte de război, iar faptul că Babi s-a măritat cu bunicul meu și s-a alăturat, împreună cu el, noii comunități a rabinului Joel Teitelbaum a însemnat că singurii oameni cu care avea voie să intre în contact erau cei exact ca noi.

Dar pe urmă mă gândesc cum a ales-o pe femeia aceea care făcea curățenie cu ziua, nu demult, când ne-am nimerit și noi în ritualul la care iau parte majoritatea nevestelor casnice din Williamsburg. În fiecare dimineață, la întretăierea dintre bulevardele Macy și Division, imigrantele ilegale din Polonia sau câteodată Lituania, Slovacia ori Ucraina se așază la coadă în căutare de muncă la negru, în locul unde strada se transformă într-o pasarelă peste autostrada expres de dedesubt. Umilitoarele negocieri se poartă în gălăgia claxoanelor și a cauciucurilor care bufnesc înfundat pe asfaltul cu gropi. O casnică hasidică se apropie, se uită atent